

KÜRESEL KAPİTALİZM
VE
SERMAYENİN YENİ HEGEMONYA STRATEJİLERİ
Prof. Dr. Tülin Öngen
Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

Giriş

Küresel Kapitalizmin Doğuşu ve Sınıfsal Mantiğı

Sermayenin Üretim Alanında Emek Üzerindeki Kontrolünü
Arttırmaya Dönük Gelişmeler

Sermayenin Ekonomik ve Toplumsal İktidarını Güçlendirmeye
Dönük Kurumsal Düzenlemeler

Sermayenin Siyasal ve İdeolojik Hegemonyasını Garanti Altına
Almaya Dönük Stratejiler

Yararlanılan Kaynaklar

Giriş

Kapitalist ülkeler, günümüzde çapı giderek genişleyen küresel bir krizin tehdidi altında bulunuyor. Son çeyrek yüzyıldır hemen hemen tüm kapitalist ekonomileri etkisi altına almış bulanık durgunluk hala varlığını koruyor. Ayrıca dünyanın pek çok yerinde sosyal ve siyasal istikrarsızlıklar peşpeşe birbirini izliyor. Kapitalist toplumsal formasyonların tamamını kuşatan bu bunalımın gerisinde doğrudan birikimle ilgili yapısal sorunlar bulunduğundan, sistemin revizyonu da mümkün olmuyor. Nitekim uygulanan İstikrar Önlemleri çoğu kez işe yaramadığı gibi krizin daha da genişlemesine neden oluyor. Kapitalist sınıf iktidarının yeniden üretimini tehlikeye sokan böyle bir tıkanma karşısında gerek sınıflar arasındaki gerekse ülkeler arasındaki güç ilişkilerini yeniden biçimlendirecek daha radikal müdahalelere gereksinim duyuluyor.

Oysa daha yakın zamanlara kapitalist gelişmenin ne denli çelişkisiz ve çatışmasız bir dünya yarattığından söz ediliyordu. Özellikle bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeleri fetişleştirenlere göre, üretici güçlerdeki ilerleme sayesinde kapitalizm kendini dönüştürmüştü ve başka bir topluma evrilmişti. Örneğin enformasyon ve mikroelektronik teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte kapitalizm tarihe karışırken, yerini kapitalizm sonrası yeni bir topluma bırakmıştı (Endüstri Ötesi Toplum, Bilgi Toplumu, Enformasyon Toplumu gibi). Ayrıca toplumsal kesimler veya ülkeler arasındaki ekonomik ve sosyal eşitsizlikler tamamen ortadan kalkmış, coğrafi sınırların ve kültürel farklılıkların artık hiçbir önemi kalmamıştı. Böylece 21. Yüzyılda insanlığı yeni bir Altın Çağ beklemekteydi.

Bu ve benzeri fantazileri ortaya atanlara bakılırsa, küreselleşme süreci, böyle bir tarihsel dönüşümün ilk uğrağı idi. Onlara göre küreselleşme,

dünya barışını hakim kılacak ve evrensel demokrasiyi gerçekleştirecek yepyeni bir toplumun ('küresel toplum') doğuşunu simgelemektedir. Nitekim küreselleşmeyle birlikte 'ideolojilerin sonu' gelmekle kalmamış, aynı zamanda 'tarihin sonu' da gelmişti. Çünkü bilim ve teknoloji alanında sağlanan olağanüstü ilerlemeler sayesinde dünyanın her yerinde insanlar, hem bolluk ve refaha hem de sınırsız bir seçim özgürlüğüne kavuşmuş, dolayısıyla toplum üyeleri ve ülkeler arasında var olan ekonomik, siyasal ve ideolojik kavgalar kendiliğinden sona ermiş bulunmaktaydı.

'70'lerin ve '80'lerin ideolojik söylemine hakim olan bu iddialar, gerçekte ne o dönemin koşullarını ne de bugünün reel dünyasını yansıtmaktadır. Çünkü bolluk ve refah artışı bir yana, kapitalist ekonomiler uzunca bir süredir durgunluk içinde bulunmakta, bu da beraberinde yoksulluğu ve işsizliği getirmektedir. Geniş insan yığınlarının yaşam standartları her geçen gün biraz daha düşerken, dünya hızla küresel bir yoksulluğa teslim olmaktadır. Gelir ve refah artışının sağlandığı yerlerde ise, bu artış, hiç te öne sürüldüğü gibi insanlar ve ülkeler arasında eşitçe paylaşılmamakta, tam tersine kıt kaynakların yağmasına dönük vahşi bir rekabet gözlenmektedir. Benzer biçimde ekonominin ve pazarın küreselleşmesiyle birlikte gelişeceği öne sürülen karşılıklı bağımlılık ve işbirliğinin yerini ülkeler ve bölgeler arasında giderek artan eşitsiz gelişme almaktadır. 'Global köy', global pazar' ya da 'global fabrika' gibi olguların ise, maddi dünyada herhangi bir somut karşılığı bulunmamaktadır (Dicken, 1992:1). Sonuçta türdeşleşen bir dünya değil, giderek kutuplaşan bir dünya oluşmaktadır.

Dahası dünya barışına ve evrensel demokrasiye dönük umutlarımızı ve beklentilerimizi boşa çıkaran olaylar gelişmektedir. Örneğin süper güçlerin hegemonya arayışları giderek daha otoriter ve militarist biçimlere bürünürken, uluslararası siyaset de, tamamen süper güçlerin çıkarlarına ve keyfi uygulamalarına teslim olmaktadır. Öte yandan uluslar ve halklar arasında ayrımcılığı ve düşmanlığı körükleyen, hatta pek çok yerde ülkeleri kanlı iç savaflara sürükleyen ırkçılık, köktendincilik ve mikro milliyetçilik

hızla yükselmektedir. Bu koşullarda evrensel toplum, kozmopolit vatandaşlık ve dünya barışı, hala gerçekleşmesi son derece güç birer düş olmayı sürdürmektedir.

Özellikle çevre ülkeleri açısından tablo daha da vahim gözükmemektedir. Çünkü kapitalizmin bir dünya sistemi olması, bunalımı tüm olumsuzluklarıyla merkezden çevreye taşımış bulunmaktadır. Merkez, fazla üretimi çevreye aktararak durgunluğu aşmaya çalışmakta, bu da, ekonomisi zaten hassas dengelere oturan bu ülkeleri tam bir yıkıma sürüklemektedir. Örneğin çevre ülkeleri, düşük maliyetli üretim alanları haline gelirken, çevrede çalışanlar da ucuz emek sömürsünün yoğun baskısı altında hızla yoksullaşmaktadır. Ayrıca krizin şokunu çalışanlara aktarmada zorlanan çevre egemen sınıfları, bir yandan ekonomik ve toplumsal baskıları artırırken öte yandan siyasal şiddet yöntemlerine başvurmaktadır.

Bu koşullarda evrensel ve türdeş bir toplumun doğuşuna değil, uluslararası sermayenin dünya üzerindeki hegemonya arayışlarına tanık olunmaktadır. Nitekim küreselleşme sürecinde ortaya çıkmış bulanık tüm uluslararası kurumlar ve örgütler, tamamen sermayenin küresel hakimiyetini gerçekleştirmeye dönük işler görmektedir. Bunun içindir ki küreselleşme, sermaye egemenliğinin yeni bir uğrağı niteliğindedir. Üstelik bu uğrakta kapitalist sömürünün daha agresif bir türü -Küresel Kapitalizm- karşımıza çıkmaktadır. Gerek sınıf politikalarına hakim olan saldırgan üslup gerekse kullanılan otoriter-militarist yöntemler, bu evrede sermaye iktidarının alacağı biçim konusunda bize önemli ipuçları sunmaktadır.

Henüz oluşum halinde olan Küresel Kapitalizm, tarihsel kapitalizmin pek çok ortak özelliğini paylaşmakla birlikte bazı özgüllükler de içerir. Küresel Kapitalizmi öncekilerden ayıran özelliklerin başında sınıf ilişkileri ve sınıf mücadelesi biçimleri açısından tamamen farklı bir toplumsal örgütlenme modeline sahip olması gelir. Gerçekten de bugün kapitalist ülkelerde son yarım yüzyıla damgasını vuran Refah Devleti toplumundan gerek içerik gerekse biçim açısından tamamen farklı toplumsal ilişki türleri

Küresel Kapitalizmin Doğuşu ve Sınıfsal Mantiğı 🌐

Küresel kapitalizmin sınıfsal formasyonunu çözümlemekten önce sermayeyi emek üzerinde küresel kontrol kurmaya zorlayan tarihsel ve toplumsal koşullar üzerinde kısaca durmakta yarar vardır. Çünkü başlangıcından bu yana çelişkili ve inişli çıkışlı bir seyir içinde ilerleyen kapitalist üretim sistemi, bugüne kadar pek çok dönüşüm yaşamış ve her dönüşüm uğrağında yeni bir sınıfsal formasyonla karşımıza çıkmıştır. Öte yandan bu sınıfsal formasyonların ortaya çıkışı kendiliğinden olmadığı gibi, salt egemen sınıfların iradesi doğrultusunda da gerçekleşmemiştir. Kapitalizmin bugüne kadarki tüm dönüşüm uğraklarını belirleyen, dolayısıyla kapitalist sınıf ilişkilerini ve iktidar stratejilerini yeniden biçimlendiren, sermayenin kendi mantığından doğan çelişkileri kadar bu çelişkilerin ürünü olan sınıflar mücadelesi olmuştur. Bu yüzdendir ki Marx ve Engels, Komünist Manifesto'dan başlayarak bütün yapıtlarında kapitalizmin tarihsel gelişme eğilimleri ile sınıflar mücadelesi arasındaki yapısal ilişkiyi vurgulamışlardır. Örneğin Marx, Kapital'in (Birinci Cilt) "Kapitalist Birikimin Genel Yasası" başlıklı bölümünde, kriz, sermaye birikimi ve sınıflar mücadelesi arasındaki tarihsel ilişkiyi veri alan kuramsal bir model ortaya koymaya çalışmıştır (Marx, 1986). Marx'ın kuramı, gerek kriz koşullarının kapitalizmin yeniden yapılanma süreçlerine nasıl yön verdiğini gerekse sermayenin kriz koşullarından yararlanarak emek üzerindeki egemenliğini nasıl yeniden ürettiğini anlamada bize hala yol göstermektedir.

Gerçekten de kapitalizmin krizleri, bir yandan birikimin genişlemesini önleyen koşullar oluştururken öte yandan sermayenin iktidarını yeniden üretmesini sağlayan dinamikler de üretmektedir. Örneğin kapitalist üretimde belli aralıklarla ortaya çıkan periodik ve çevrimsel krizler, üretim ile tüketim sektörleri arasındaki dengenin kurulmasında ve pazar mekanizmalarının yeniden biçimlenmesinde etkili olurken, yapısal krizler de, sınıf bileşimlerinin, sınıf pratiklerinin, tarihsel bloğun ve devletin sınıf iktidarına dönük rolünün yeniden tanımlanmasına yol açarak, sermayenin emek üzerindeki egemenliğini restore etmesini sağlamıştır (O'Connor, 1995: 77-91). Sermaye, emeği kontrol altına alıp, sınıf iktidarını garantilediğinde, birikim süreci yeniden işlemeye başlamış ve sistem tekrar bir genişleme dönemine girmiştir. Kuşkusuz gerçekleşen her yeni genişleme dönemi, sınıflar mücadelesi sürecinde işçi sınıfının yenilgiye uğratılmasıyla mümkün olmuştur.

Kapitalizmin krizleri konusunda pazarın 'anarşik' doğasından türeyen ve üretim ile tüketim arasındaki dengesizlikte somutlaşan periodik ve çevrimsel krizler ile yine kapitalist üretimin asli bir unsuru olan, ancak üretim alanı dışındaki başka bazı toplumsal koşullara da gereksinim duyan tarihsel krizler arasında bir ayırım yapmak gerekir. Çünkü her iki kriz türü,

gelişmektedir. Bu gelişmenin gerisindeki en önemli etken, sınıflar ve ülkeler arasında daha önceki dönemde geçerli olan 'rıza' ve uzlaşmaya dayanan güç ilişkileri çerçevesinde artık kapitalist üretimin varlığını sürdürmemesidir. Bu yüzden sermaye, sınıf iktidarını yeniden üretebilmek için, bir yandan emeğin koşulsuz itaatini öte yandan yoksul ülkelerin bağımlılığını artıracak koşullara gereksinim duymaktadır. Söz konusu koşulların, güç ilişkilerini uluslararası sermaye lehine yeniden belirleyen kurum ve kurallar eliyle bugün büyük ölçüde gerçekleştiği söylenebilir.

Sermayenin küresel ölçekteki saldırıları karşısında emek, bugün tek başına mevcut kazanımlarını korumaya çalışmakla yetinemez; çünkü işçi sınıfı, bu saldırıya eşdeğer güçte bir karşı-hegemonya oluşturamadığı takdirde bugünkü konumunun çok gerisine düşmesi kaçınılmazdır. Karşı-hegemonya oluşturmanın en başta gelen koşulu ise, sermayenin programlarına ve stratejilerine yaşamın her düzeyinde ve her alanında karşı koymak, yani onları geçersizleştirecek güçte politika paradigmaları oluşturmaktır. Bu da, içinde bulunulan toplumsal ve ekonomik koşulların tarihsel ve sınıfsal bir perspektifle çözümlenmesiyle mümkün olabilir.

Böyle bir perspektifin kazanılmasına katkıda bulunmayı amaçlayan bu yazı, öncelikle çalışan sınıfların bugün nasıl bir tehditle karşı karşıya bulunduğunu ve bu tehdidin gerisindeki etkenlerin neler olduğunu tartışacaktır. Bu doğrultuda yazıda önce kapitalizmin küresel krizi ve krizin emek ile sermaye arasındaki güç ilişkilerine yansımaları üzerinde durulacaktır. Özellikle sermayenin emek üzerindeki egemenliğini restore etmek için ne tür alternatif senaryolar ürettiği, bu senaryolar doğrultusunda ne gibi programlar uyguladığı veya hangi hegemonya stratejileri kullandığı ve bunların emeğin sınıfsal bileşimi ile örgütsel kapasitesinde ne gibi dönüşümlere yol açtığı incelenecektir. Böyle bir yaklaşımın, çalışan sınıfların karşı karşıya bulunduğu güncel sorunları ortaya koymak dışında sınıf mücadelesine dönük politika tercihlerini belirlemede de etkili olacağı umulmaktadır.

kapitalist güç ilişkilerinin niteliği ve emeğin sınıfsal konumu açısından başka başka sonuçlar doğurmaktadır. Örneğin periodik krizler, çoğu kez teknik iş sürecinin yeniden örgütlenmesine dönük (üretimi ve üretkenliği artırmak gibi) değişikliklerle sınırlı kalırken, tarihsel krizler, hem üretimin maddi ve kurumsal yapısının hem de ekonomik ve toplumsal güç ilişkilerinin yeniden belirlenmesini gerektirir. Başka bir deyişle yalnız üretim ilişkileri yeniden biçimlenmekle kalmaz, aynı zamanda bu ilişkileri düzenleyen toplumsal kurumlar ve kurallar ile görevi sınıflar arasındaki çatışmaları kontrol altında tutmak olan kapitalist devletin rolü ve biçimi de değişir (Bonefeld, 1991:35-68). Örneğin 1873-93 ve 1929 krizleri, kapitalist sistemde bu tür tarihsel ve yapısal dönüşümlerle sonuçlanmıştır.

Bu tür kapsamlı bir dönüşüm, günümüz kriz süreci için de geçerlidir. Çünkü '70'lerden beri kapitalist ekonomilerin içinde bulunduğu koşullar, bunu Petrol Şoku'na veya üretkenlik artışındaki düşüşe bağlı geçici bir durgunluk olarak niteleyen neo-klasik iktisatçıların aksine, kapitalist ekonomilerin ezeli derdi olan 'kâr oranlarının düşmesi' ve buna bağlı olarak sermayenin yeniden üretiminin tıkanmasıyla ilgili yapısal bir krize işaret etmektedir. Bu tıkanmada üretkenlikteki düşüş veya öteki etmenler, ancak ikinci derecede bir rol oynamış bulunmaktadır (Shaikh, 1985). Aşırı birikim sorunundan doğan yapısal krizler, yalnız ekonomik alandaki değişikliklerle aşılabilecek türden bunalımlar değildir. Nitekim üretimi ve işgücünün üretkenliğini artırmaya dönük tüm teknik müdahaleler, '70'lerin krizini aşmaya yetmemiş, toplumsal yapının bütün alanlarında köklü değişikliklere gidilmek zorunda kalınmıştır.

Yukarıda belirtilen kuramsal ve tarihsel bilgilerin ışığında kapitalist toplumsal formasyonlarda bugün yaşanmakta olan dönüşümün, yalnızca teknik iş süreci ya da ekonomik güç ilişkileri ile sınırlı kalmayacağı ortadadır. Fordist kitle üretim biçimlerinin geçersizleşmesiyle birlikte ona ait üretim ilişkilerinin dayandığı yoğun birikim süreçleri ve onları düzenleyen kurumsal yapı da artık tarihsel ve toplumsal sınırlarına ulaşmış gözükmektedir. Bu yüzden üretim ve emek süreçlerinin baştan sona

yeniden örgütlenmesi ve bunları düzenleyen tüm kurumsal yapının kökten değişmesi gerekmektedir. Böyle bir köklü dönüşümün, emek ile sermaye arasındaki ekonomi dışı güç ilişkilerini de kapsayacağına hiç kuşku yoktur. Nitekim pek çok yerde Fordist üretim ilişkilerini kurala bağlayan tekelci düzenlemelerden vazgeçilmekte, bunlar yerine yeni kurumsal biçimler ve kontrol mekanizmaları oluşturulmaktadır.

Üretim noktasından başlayıp tüm ekonomik, toplumsal, siyasal ve ideolojik yeniden üretim süreçlerine kadar uzanan ve kapitalist güç ilişkilerini tümüyle sermaye lehine belirlemeyi hedefleyen küresel kontrol mekanizmalarını doğru teşhis etmek, emeğin karşı karşıya bulunduğu tehditin gerçek boyutlarını görmek, dolayısıyla bunları bertaraf etme yollarını araştırmak açısından son derece önemlidir. O halde sermayenin ekonomik, toplumsal ve siyasal iktidarını yeniden üretmek için hangi politikalar uyguladığı ve bunların emek ile sermaye arasındaki güç ilişkileri üzerinde ne gibi değişiklikler yarattığı somut olarak belirlenmelidir. Bunun için de sırasıyla üretim alanında, ekonominin kurumsal yapısında ve politik-ideolojik yeniden üretim süreçlerinde ne gibi dönüşümlerin yaşandığı incelenmelidir.

Sermayenin Üretim Alanında Emek Üzerindeki Kontrolünü Artırmaya Dönük Gelişmeler 🌐

Üretim noktasında emek ile sermaye arasındaki güç ilişkilerinin ne yönde değiştiğini görmek için, öncelikle, iş süreci içinde son dönemde meydana gelen güncel gelişmelere bakmak gerekir. Çünkü sınıf ilişkilerinin ilk uğrağı, bizzat maddi üretimin gerçekleştiği iş sürecidir. Başka bir deyişle üretim noktası, sırf metaların üretimini içeren teknik bir süreçten ibaret olmayıp, aynı zamanda içinde insan ilişkilerinin de yer aldığı sosyal bir süreçtir. Burada gerek üretim araçlarına sahip olanlar ile bu araçları kullanarak üretimde bulunan doğrudan üreticiler arasında gerekse her sınıfın kendi üyeleri arasında işin yapılması sırasında ortaya çıkan ve bizzat 'artık' üretiminin özgüllüğü ile ilgili olan iki tür ilişki (bağımlılık ilişkisi ve çatışma ilişkisi) gelişir. Bağımlılık ve çatışma ilişkilerinin türünü ve içeriğini

belirleyen ise, doğrudan doğruya üretimin örgütlenme tarzı ve bunun ilkelerini tanımlayan teknik işbölümü yapısıdır. Dolayısıyla teknik iş sürecinin yeniden belirlenmesi, emekçilerin üretim araçları etrafında örgütlenme tarzını, bu da emek ile sermaye arasındaki ilişkilerin hem niteliğini hem de biçimini değiştirir.

Öte yandan teknik işbölümü kurallarının (uzmanlık alanları) neler olacağı, dolayısıyla doğrudan üreticilerin gerek üretim araçlarıyla ve onların sahipleriyle gerekse kendi aralarında ne tür ilişki kuracağı, sermaye birikiminin koşullarıyla (artığı elde etme ve çoğaltma biçimleri) yakından ilgili bir sorundur. Çünkü her sermaye birikim biçimi, ancak kendisiyle uyumlu üretim ve emek süreçleriyle birarada bulunur. Örneğin '70'lere kadar kapitalist ekonomiler iki ayrı egemen birikim rejimine sahne olmuş ve bunların her ikisinin de kendine özgü üretim ve emek süreçleriyle birarada bulunduğu görülmüştür. Bunların ilki yaygın birikim rejimi, ikincisi ise yoğun birikim rejimidir. 'Manüfaktür' örgütlenme tarzına dayanan yaygın birikim süreçleri, 1. Dünya Savaşı'na kadar pek çok kapitalist ekonominin egemen birikim rejimini oluşturur. Buna karşılık Taylorist ve Fordist süreçlere dayanan yoğun birikim rejimi, 2. Dünya Savaşı'dan sonra kitle üretiminin ve tüketim malları üretiminin yaygınlaşmasıyla birlikte gelişmiş kapitalist ülkelerin egemen sermaye birikim biçimi haline gelmiştir. Bu dönemde çevre ülkelerinde daha çok yaygın birikimle birlikte Fordizmin bir varyantı niteliğinde olan Alt-Fordist, Kanlı Taylorist ve Çevresel Fordist birikim biçimleri uygulanmıştır.

'70'lerden sonra yoğun birikim süreçlerinin tıkanmasıyla birlikte sermaye, kârlılığı artıracak yeni yöntemler aramaya yönelmiş ve Fordist kitle üretimi biçimleri yanısıra post-Fordist üretim sistemlerini (esnek uzmanlık ve yalın üretim biçimleri) yaşama geçirmiştir. Yeni-manüfaktür olarak da adlandırılan ve özünde yaygın birikim süreçlerine dayanan bu sistemle sermaye, hem emek üretkenliğini ve emek sömürsünü maksimize etmeyi hem de üretim ilişkilerini kendi lehine yeniden belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda üretimin teknolojik tabanı, emek süreçleri, emek

pazarı, işletme yönetimi ve çalışma ilişkileri baştan sona yeniden düzenlenmektedir. Söz konusu düzenlemeler, emek ile sermaye arasındaki ilişkileri ve çıkar çatışmalarını işyeri çevresi ile sınırlayan endüstriyel kontrol mekanizmaları aracılığıyla yaşama geçmekte, böylece emek, sermaye ile işbirliğine veya onun keyfi uygulamalarına boyun eğmeye zorlanmaktadır.

Üretimde kapsamlı ve niteliksel dönüşümlere yol açan bilimsel-teknik süreçlerin (mikroelektronik ve enformasyon teknolojileri gibi) kullanılmasına dayanan esnek üretim sistemleri, bir yandan iş akışkanlığını, emek yoğunluğunu ve üretkenliği artırmak suretiyle emek sömürsünü doruğa çıkarmakta öte yandan sermayenin emek üzerindeki mutlak kontrolünü gerçekleştirmektedir. Örneğin üretimde esnekliğe imkan veren çok amaçlı makineler aracılığıyla çalışanlar, hem otomatik üretim ve denetim sistemleriyle bütünleştirilmekte hem de esnek istihdam biçimlerine ve pazar koşullarına bağımlı kılınmaktadır. Ayrıca teknolojik yeniliklerin iş sürecine girmesine bağlı olarak gelişen yeni teknik iş bölümü de, emeğin organik bileşimini değiştirmekte, dolayısıyla sınıf içi hiyerarşinin ve çıkar farklılaşmalarının gelişmesine yol açmaktadır.

Öte yandan üretimin sermayenin koşulsuz iktidarı lehine yeniden örgütlenmesiyle ilgili uygulamalar bunlarla sınırlı değildir. Ayrıca üretimin küresel ölçekte sermaye lehine örgütlenmesini sağlayan yeni bir uluslararası işbölümü yapısı da oluşturulmaktadır. Bu tür bir uluslararası işbölümü şeması çerçevesinde çevre ülke üretimlerini ve üreticilerini uluslararası sermayenin çıkarlarına ve pazar politikalarına tabi kılan "küresel meta zincirleri" gerçekleşmektedir (Gereffi, 1994). Burada üretim, çokuluslu şirketlerin ucuz ve kontrol edilebilir emeğe dönük arayışları doğrultusunda emeğin ucuz ve örgütsüz olduğu çevre ülkelerine kaydırılmaya çalışılmaktadır. Dev şirketler, çevrede kurdukları 'tornavida' tesisler aracılığıyla hem üretimin maliyetlerinden tasarruf etmekte hem de üretimden ve pazar koşullarından doğan tüm riskleri yerel üretim birimlerine ve onların çalışanlarına aktarabilmektedir. Bugün çevre

lkelerinde bu Şirketler tarafından istihdam edilen 70 milyon iÇi yaşamakta ve bunlar, dünya toplam retimnin üçte birini üretmektedir (Castells, 2000: 251). Ayrıca bu iŐletmelerde çalışanlar, emek ile sermaye arasındaki ilişkilerin küresel ölçekte esnekleŐmesinde de önemli bir rol oynamaktadır.

Mesafeleri çok kısaltan ve taŐıma masraflarını en aza indiren yeni teknolojilerden (ulaŐım ve iletiŐim teknolojileri gibi) büyük ölçüde yararlanan çok uluslu Şirketler, kârlarını artırmak ve coğrafi olarak yayılmak dışında emekçiler üzerinde küresel ölçekte kontrol kurma olanağına da kavuşmaktadır. Uluslararası sermayenin, ekonomik gücü yanında politik gücünü de artıran küresel meta zincirleri, çevreyi, tamamen merkeze bağımlı kılmakta, böylece küresel bir hiyerarŐık ve hegemonik yapının oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Örneğin Güney Amerika lkeleri, ABD'nin; Güneydoğu Asya lkeleri, Japonya'nın; Doğu Avrupa lkeleri, bazı Orta-Doğu ve Afrika lkeleri ise, Avrupa Birliği'nin uydusu haline gelmiş bulunmaktadır (Amin, 1998). Bu tür bir küresel üretim ağı çerçevesinde çok uluslu tüccar ve aracı Şirketler, üretimlerini kendi çıkarları doğrultusunda planlama ve yönlendirme Őansını elde ederken, bu esnekliğe ve güce sahip olmayan evre ülkelerine üretim tüm maliyeti ve riski yüklenmektedir. Daha önemlisi ise, evre ülkeleri arasında daha ucuza üretme konusunda acımasız bir rekabet yaŐanmaktadır. Kuşkusuz rekabetin de, maliyet ve riskin de tüm faturasını, yine daha ucuza ve en elverişsiz koşullarda çalıŐmak zorunda bırakılan bağımlı sınıflar ödemektedir.

Sermayenin Ekonomik ve Toplumsal İktidarını Güçlendirmeye Dönük Kurumsal Düzenlemeler 🌐

Yeni bir sermaye birikim stratejisi uygulanmak istendiğinde, yalnızca üretim sürecinin yeniden örgütlenmesi yeterli olmaz, ayrıca çalışanlar ile

Üretim araçlarının sahibi olan sınıflar arasındaki ilişkileri düzenleyen kurumsal biçimler ile tüm endüstriyel ve sosyal kontrol mekanizmalarının da (düzenleme tarzı) yenilenmesi gerekir. Çünkü toplumsal güç ilişkilerini bu amaç etrafında örgütleyen kurumsal düzenlemeler veya çatışmaları denetleyen mekanizmalar olmadıkça, sermayenin genişletilmiş yeniden üretimi gerçekleşemez.. Her ne kadar, bir birikim rejiminin, zorunlu olarak tek bir düzenleme tarzıyla birarada bulunduğu söylenemezse de (rneğin tekelci düzenleme tarzı, hem Fordist hem de post-Fordist birikim süreçleriyle biraradadır), yoğun birikim rejimi, genellikle tekelci düzenlemelerle birlikte yaşama geçmiştir. Nitekim Refah Devleti'nin geliştiği merkez ülkelerinde uygulama bu yönde olmuştur. Benzer biçimde sanayileşen evre ülkelerinde de kitle üretiminin ve yığın pazarlarının yaygınlaşmasıyla birlikte tekelci düzenleme biçimleri gelişmiştir.

Homojen rnlerin yığınsal üretimine dayanan Fordizmin en önemli özelliği, meta ve ücret ilişkisinin genelleşmesidir. cret ve meta ilişkisinin genelleşmesinde, hiç kuşkusuz Refah Devleti düzenlemelerinin önemli bir payı vardır. Örneğin retkenlik artışına endekslenmiş ücret politikalarıyla, çalışanların satın alma gu sabit tutulabilmiş, böylece metaların hızlı dolaşımı mümkün olmuştur. Benzer biçimde çalışanların sendikaları aracılığıyla örgütlenebilmesi ve toplu sözleşmeler yoluyla ücretlerini yükseltebilmesi de, talebi canlı tutarak, yığın pazarının işlemesine yardımcı olmuştur. Ayrıca arzdaki genişlemeyi karşılamaya dönük teki Keynesyen makro ekonomi politikaları da, arz ve talep arasındaki dengenin korunmasında etkili olmuştur. Sonuçta Refah Devleti düzenlemeleriyle, fazla üretim krizlerinin önüne geçilirken (Lipietz, 1982), yığın üretimi ile tüketiminin gereği olan cretlilik ilişkisi de yaygınlaştırılmıştır.

Öte yandan çalışan sınıflara ücretsiz eğitim ve öğrenim olanakları sunan bürokratik refah devleti kurumları eliyle işgücünün yeniden üretimi ve çalışanların sistemle bütünleşmesi (sosyalizasyonu) gerçekleşmiştir. Nitekim 2. Dünya Savaşı'ndan 1960 sonlarına kadar geçen süre içinde de pek çok ülkede hem ekonomik büyüme gerçekleşmiş hem de uzlaşmaya

ve işbirliğine dayanan sınıf politikaları gelişmiştir. Benzer biçimde pazar talebini artıran sosyal güvenlik harcamaları da, geniş yığınların sistemle bütünleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Sosyalist rejimlerin yükseldiği ve nüfuz alanının genişlediği bir dönemde bu ve benzeri uygulamaların, kapitalizme meşruiyet kazandırmada son derece etkili olduğu bir gerçektir.

Ne var ki krizle birlikte Refah Devleti kurumları terkedilmeye ve yerlerine yeni liberalizmin/ yeni sağın öngördüğü serbest rekabetçi düzenleme tarzları geçirilmeye başlanmıştır. Çünkü Fordist kitle üretiminin ve yığın pazarlarının tıkanmasıyla birlikte sermayenin değerlenmesinde (valorizasyon) ciddi sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu koşullarda ücret ilişkisine dayanan tekelci düzenlemeler ciddi bir ikilemle karşı karşıya kalmıştır: Ya halkın satın alma gücü yükseltilecektir, çünkü satın alma gücündeki herhangi bir düşüş durgunluğa neden olmaktadır ya da satın alma gücünü korumak için ücretler artırılabilecektir, ne var ki bu da kâr oranlarında düşüşe neden olmaktadır. Böyle bir ikilemin, korporatist güç ilişkilerine ve temsili kurumsal biçimlere dayanan tekelci düzenlemelerin terkedilmesiyle aşılabileceği düşünülmüş ve bu doğrultuda önce Monetarist politikalar uygulamaya konmuştur. ABD ve İngiltere başta olmak üzere pek çok ülkede uygulanan Monetarizm, 1929 Büyük Buhranı sonrasında yaşama geçen ve uzunca bir süre ekonomik dinamizme katkıda bulunan Keynesci para ve maliye politikalarının sonu olmuştur. Ardından yeni liberal program doğrultusunda özelleştirmelere, liberalizasyona ve deregülasyona hız verilmiş, böylece sosyal devletin kurumsal çatısı büyük ölçüde çöktürülmüştür.

Bu uygulamaları uluslararası kurumsal düzenlemelerin yaşama geçmesi izlemiştir Yeni liberal proje çerçevesinde tüm ülkelerin küresel pazarla bütünleşmesini sağlayacak yeni kurumlar ve kuruluşlar oluşturulmuştur. Örneğin bir yandan çok uluslu ve uluslararası dev şirketler ile finans kuruluşlarının çıkarlarını gözeterek uluslararası örgütler kurulurken (IMF, DB, DTÖ, G7 gibi) öte yandan dünya ekonomisinin belli güç odaklarının elinde merkezileşmesini sağlayan bölgesel bloklar ortaya çıkmıştır (AB-

NAFTA- APEC gibi). Bu kuruluşların uluslararası işbölümüne, küresel üretim süreçlerine ve emek pazarına dönük düzenlemeleri, merkez ile çevre ülkeleri arasındaki bağımlılık ilişkisini artırırken, aynı zamanda emek ile sermaye arasındaki güç ilişkilerini çok uluslu dev şirketler lehine yeniden belirlemiştir.

Özellikle ithal ikameci birikim stratejileri yerine ihracata ve dünya pazarlarıyla bütünleşmeye dönük birikim stratejilerinin geçirilmesiyle birlikte ulusal ve uluslararası emek pazarlarında emek aleyhine bir dizi uygulama gündeme gelmiştir. Bunlar sonucu nitelikli işgücü, taşeronlaşmanın ve esnekliğin tehdidi altında çalışırken, niteliksiz işgücü de genişleyen ticari ilişkiler ağı içinde iş aramaya ve en elverişsiz koşullarda üretimde bulunmaya zorlanmıştır. Ayrıca geleneksel kırsal kesimlerde ihracata dönük tarımsal üretimde bulunan küçük üreticiler ve yoksul çiftçiler de, dünyanın öteki yerlerinde kendileri gibi olanlarla kıyasıya bir rekabete sokulmuştur. Tüm bu uygulamalar, sermayenin, uluslararası emek süreci, dünya emek pazarları ve çalışma ilişkileri üzerindeki kontrolünü artırmak suretiyle çalışanları tamamen sermayenin küresel hakimiyeti altına sokmuştur (Alcantara, 1996:2).

Sermayenin Siyasal ve İdeolojik Hegemonyasını Garanti Altına Almaya Dönük Stratejiler

Kapitalizmin krizleri, sermayenin ekonomik iktidarı kadar genellikle politik iktidarını da sarsan sonuçlar doğurur. Bu yüzden sınıf iktidarı, sermayenin ekonomik egemenliği yanında siyasal ve ideolojik üstünlüğünü de sağlayan bir hegemonik rejimin oluşmasıyla tekrar kurulabilir ve sağlama alınabilir. Öte yandan sermaye birikimi ve siyasal hegemonya ile ilgili süreçler, birbirinden hiçbir biçimde bağımsız olmadığından, altyapının ve üstyapının birarada ve aynı zamanda yeniden üretilmesi gerekir (Frank ve Gills, 2003: 289). Bu, genel bir ilke olarak her kriz süreci için geçerli olmakla birlikte bugün birikim sorununun kronik bir hal almasından ötürü sermaye fazlasıyla köşeye sıkışmış bulunmakta, dolayısıyla iktidarını ne pahasına olursa olsun korumayı amaçlamaktadır. Bu koşullarda yönetici sınıflar, baskıya ve zora dayanan yöntemlere ağırlık vermek durumunda kalmaktadır. Uzun dönemde hegemonik güç ilişkilerini tehlikeye sokan bu yönelimin, mevcut koşulların zorunlu kıldığı geçici bir tercih olmadığı, sermayenin egemenliğini korumak için uzun vadede de ekonomik ve

politik zora başvurmak zorunda kalacağı söylenebilir. Bu kanaati destekleyen pek çok bulgu mevcuttur.

Birincisi, kapitalist ekonomilerin nesnel koşulları, nüfusun tamamını kucaklayan, tüm toplumsal çıkarların temsiline imkan veren bir siyasal rejime artık izin vermemektedir. Nitekim kapitalizmi restore etmek üzere yaşama geçirilen yeni liberal proje, geniş toplum kesimlerini, hem ekonomiden hem de siyasetten dışlamaktadır. Örneğin yeni liberal ekonomi politikaları, yüksek üretkenlik düzeyine ve çok yönlü beceriye sahip sınırlı bir çalışan nüfus ile satın alma gücü sabit küçük bir tüketici kesim dışında kalan geniş yığınları üretim ve tüketim olanaklarından büyük ölçüde mahrum etmiş bulunmaktadır. Böyle bir dışlama, ancak bu kesimlerin sürekli baskı altında tutulmasıyla kalıcı olabilir. Nitekim pek çok yerde toplumun disorganizasyonunu ve depolitizasyonunu gerçekleştiren sosyal ve siyasal politikalar yanında doğrudan zor yöntemlerine de başvurulmaktadır.

Bu yüzden Küresel Kapitalizmde sermayenin, uzlaşmaya, katılıma ve sosyal barışa dayanan hegemonik bir sınıf iktidarını gerçekleştirme şansı yok denecek kadar azdır. Yeni liberal projenin iktisadi ideolojisi ile siyasal ideolojisi arasında var olan gerilim de (Dumenil ve. Levy, 2002) bunu doğrulamaktadır. Örneğin yeni liberalizmin siyasal ideolojisi, daha çoğulcu ve katılımcı bir demokrasiyi savunurken, ekonomik ideolojisi, ekonominin siyasetsizleştirilmesini önermektedir. Siyasetten arındırılmış bir ekonomik düzen içinde toplumsal ilişkilerin nasıl olup da daha demokratik ve katılımcı olabileceği sorusu ise tamamen yanıtsız bırakılmaktadır. Çünkü demokratik güç ilişkileri, birikimle ilgili tercihler ile bu tercihlerin yol açtığı uyumsuzlukların, toplumsal güçler arasında cereyan eden olumsal stratejik mücadeleler yoluyla çözülmesiyle gerçekleşebilir (Jessop, 1990: 206). Oysa yeni liberal ekonomi politikalarının kurumsal gereklilikleri ile katılımcı bir toplumsal ve siyasal üstyapının kurumsal gereklilikleri birbiriyle tamamen çelişmekte, dolayısıyla bu tür olumsal pratikler, fiilen imkansızlaşmaktadır.

İkincisi, yeni liberal projenin devletin ekonomiyle ilgili tutumuna dair söyledikleri ile devlet ülküsü arasında da benzer bir gerilim söz konusudur. Örneğin bir yandan liberal demokratik devlet modelinin işlevsizleştiği öne sürülmekte öte yandan hegemonik güç ilişkilerini temsil eden yeni bir devlet modelinden söz edilmektedir. Ancak bu modelin nasıl olacağı belirtilmediği gibi böyle bir modelin mümkün olup olmayacağı hiç tartışılmamaktadır. Bu konuda bir şeyler söyleyen yeni sağ kuramcılarının görüşleri ise, 'demosuz' bir demokrasi anlayışıyla (Hayek örneğinde olduğu gibi) sona ermektedir. Oysa hegemonik bir iktidar, tüm toplumun rızasını

sağlayan hegemonik projeler eliyle gerçekleşir. Ayrıca bu tür projeler, devletin kurumsal çatısı altında üretilip, bu kurumlar eliyle yaşama geçirilse dahi, toplumsal üretim ilişkilerini belirleyen tek başına devlet değildir. Çünkü devlet, salt bir kurumsal biçimden ibaret olmayıp, aynı zamanda yeniden üretim sürecinin özgül uğrağını oluşturan sosyal bir ilişki biçimidir (Clarke, 1983: 118). Devletin görevi, bir yandan ekonomik, sosyal, yasal, siyasal, hatta askeri pratikler yoluyla eski toplumsal formasyonun çözülmesine yardımcı olmak öte yandan onun işe yarar unsurlarını koruyup, kurulacak olan yeni toplumsal formasyona eklemlemektir. Sonuçta siyasal rejimin niteliği dahil tüm yasal-politik üstyapı, sınıflar arasındaki güç dengelerinin gereklerine göre yeniden biçimlenecektir.

Üçüncüsü, yeni liberal politikalar ve değerler sistemi, hegemonik güç ilişkilerine dayanak oluşturan organik bir toplum ile organik bir ideolojinin gerçekleşmesine de engeldir. Çünkü hegemonik güç ilişkileri, tek başına güce değil, ayrıca gücü mistifike eden belli kavramlara, değerlere ve sembollere de dayanmak zorundadır. Oysa yeni liberalizm, küresel kontrolün gereği olan öyle bir sosyal kontrol 'konsepti' ile kendini tanımlamaktadır ki (Overbeek ve Pijl, 1993: 14), bunun içerdiği güç ilişkileri ve kurumsal mekanizmalar, hegemonik güç ilişkilerini fiilen devre dışı bırakmaktadır. Bu bağlamda toplumun atomizasyonunu (örgütsüzleştirilmesi) ve mikro güç ilişkilerini veri alan yeni liberal politikalar ile Keynesci Refah Devleti'nin organik sınıf ilişkilerini ve organik sınıf ideolojilerini temel alan hegemonya stratejileri birbirine taban tabana zıttır. Nitekim yeni liberal politikaların uygulandığı pek çok yerde 'tek-ulus' hegemonik projeler a priori gündemden düşerken, ekonomisi zayıf ülkelerde 'iki-ulus' hegemonik projelerin uygulanma şansı da giderek tükenmektedir.

Yeni liberal programın uygulandığı ülkelerde bugün kapitalist toplumsal formasyonlar, üç basamaklı bir hiyerarşik yapı içermektedir. İlki, daha çok merkez ülkelerdeki nüfusun yüzde 30-40'ını içine alan, genellikle iş güvencesine ve belli bir yaşam standardını koruma gücüne sahip olan, dolayısıyla tüketim olanaklarını genişletme fırsatı bulunan kesimlerden oluşan üst basamaktır. İkincisi, merkezdeki nüfusun yüzde 30'unu çevredekinin ise yüzde 20-30 arasında değişen kesimini kucaklayan, halen bir işte çalışıyor olmakla birlikte herhangi bir işgüvencesine ve sosyal

güvenliğe sahip olmayan, ayrıca daha önce refah devletinin kendilerine sunduğu güvenlik şemsiyesi de ortadan kalktığı için tüm riskleriyle başbaşa kalan kesimleri içeren ikinci basamaktır. Üçüncü ve son basamağı ise, merkezin geri kalan yüzde 30'u ile çevrenin neredeyse yarısını kapsayan, üretken faaliyetlerden tamamen dışlanmış bulunan, buna karşılık hiçbir korumaya ve güvenliğe sahip bulunmayan yığınlar oluşturmaktadır.

Bu koşullarda yönetici sınıfların, farklı toplum kesimleri veya çıkar grupları arasında uzlaşmaya dayanan hegemonik bir sınıf iktidarı kurması veya koruması son derece güçtür. Geriye egemen sınıflar ile ayrıcalıklı çalışan grupları arasındaki çıkar ortaklığını ve işbirliğini veri alan bir koalisyon olasılığı kalmaktadır ki, bunun da hegemonik bir iktidar için yeterli olmayacağı ortadadır. Çünkü bu tür bir sınıf egemenliği, sınırlı sayıda meslek grubunun ancak belli bazı maddi ödünler karşılığı satın alınmasıyla mümkündür; buna karşılık büyük çoğunluğun zor ve baskı yoluyla kontrol altında tutulması gerekir. Nitekim bugün geçerli olan da budur. Örneğin yeni liberal/yeni sağ politikaların uygulandığı ülkelerde çalışan sınıflar içinde ancak küçük bir elitin iş güvencesi, bireysel koruması veya sosyal güvenlik olanağı bulunmaktadır; bunlar da, çoğu kez mikrokorporatist biçimler altında sermaye çıkarlarına eklemlenmektedir. Öte yandan geniş yığınlar, ya işsizlik tehdidi ile terbiye edilmekte ya da doğrudan zor yoluyla baskı altında tutulmaya çalışılmaktadır. Küresel kapitalizmin 'çalışan' modeli, her koşulda ve her durumda itaatkar ve işbirlikçi bir işgücü türünü veri almaktadır.

Dördüncüsü, Küresel Kapitalizm koşullarında güç ilişkilerinin belirlenimi giderek ulus devletlerden uluslararası sermayenin çıkarlarını temsil eden çokuluslu veya uluslaraüstü güç odaklarının eline geçmektedir. Böylece tamamen ulusal sınırlar içine hapsedilen bağımlı sınıflar üzerinde sermayenin küresel ölçekte kontrol kurması mümkün olmaktadır (Robinson ve Harris, 2000:11-54). Sınıfsal oluşum süreçleri ile siyasal ve ideolojik-kültürel süreçler de, bu sayede sermayenin küresel çıkarlarıyla

bütünleşmektedir. Siyasal ve ideolojik-kültürel süreçlerin merkezileşmesi, sınıflar mücadelesi açısından ekonomik bütünleşmeden daha belirleyici sonuçlar doğurmaktadır. Çünkü çalışan sınıflar, sermayenin küresel ideolojik ve kültürel değerleriyle daha kolay manüple edilebilmektedir.

Sonuçta yalnız ekonomik gücünü değil, aynı zamanda siyasal gücünü de merkezileştiren sermaye, tüm alternatif iktidar projelerini küresel ölçekte uygulayabilme olanağına kavuşmaktadır. Tüm bu gelişmeler, emeğin gerek ulusal gerekse uluslararası bütünleşme olanağını ve dayanışma yeteneğini çok fazla sınırlamaktadır (Cox, 1987:4). Örneğin daha önceki dönemlerde bağımlı sınıflar, çeşitli ulusal kurumlar ve mekanizmalar aracılığıyla gelir bölüşümüne dönük mücadelelerde bulunur ve toplumsal anlaşmalar yoluyla endüstriyel düzenlemeler üzerinde söz sahibi olurken ya da siyasal karar alma süreçlerine belli ölçüde katılırken, bugün ulusal kurumlar ve örgütler büyük ölçüde işlevsizleştikten, üretimin planlamasından, bölüşüm, ücret ve istihdam politikalarının oluşmasına, hatta çalışma ilişkilerinin düzenlenmesine kadar tümüyle uluslararası yasalara, anlaşmalara ve düzenlemelere (MAİ, GATT, uluslararası tahkim gibi) bağımlı hale gelmiş bulunmaktadır.

Yararlanılan Kaynaklar 🌐

C.H. Alcantara (1996.), Social Futures, Global Visions, Blackwell, Oxford

S. Amin (1998), "The Challenge of Globalization", Africa and the Challenge of Development: Essays by Samir Amin içinde (der. Uroh), Hope, Ibana

W. Bonefeld; J. Holloway (1991), Post Fordism and Social Form, Macmillan, London

M. Castells (2000), The Rise of the Network Society, Cilt I, Blackwell, Oxford

S. Clarke (1983), "State, Class Struggle, and the Reproduction of Capital", Kapitalistate, 11/12.

R. W. Cox (1987), Production, Power, and World Order, Columbia University Press, New York.

P. Dicken, (1992, Global Shift, The Guilford Press, NewYork

G. Dumenil; D. Levy (2002), "The Nature and Contradictions of Neoliberalism", Socialist Register, A World of Contradictions, (der. Panitch ve Leys)

A.G. Frank; B.K. Gills (2003), Dünya Sistemi, Beş Yüzyıllık Mı? Beş Binyıllık Mı?, İmge, Ankara

G. Gereffi (1994), "The Organization of Buyer-Driven Global Commodity Chains: How US Retailers Shape Overseas Production Network", Commodity Chains and Global Capitalism içinde (der. Gereffi ve Korzeniewicz), Praeger, Westport

B. Jessop (1983), "Accumulation Strategies, State Forms, and Hegemonic Projects", Kapitalistate, 10/11

B. Jessop (1990), State Theory: Putting The Capitalist State In Its Place, Politiy Press, London.

A. Lipietz (1982), "Towards Global Fordizm?", New Left Review, Sayı 132

K. Marx (1986), Kapital I. Cilt, Sol Yayınları, İstanbul (üçüncü baskı)

J. O'Connor (1995), Birikim Bunalımı: Yeni Bireycilik, Sınıf Mücadelesi ve Çağdaş Kapitalizm, Belge Yayınları, İstanbul.

H. Overbeek; K. van der Pijl (1993), "Restructuring Capital and Restructuring Hegemony, Neo-liberalism and the unmaking of the post-war order", Restructuring Hegemony in the Global Political Economy: The Rise of Transnational Neo-liberalism in the 1980s (der. H. Overbeek), Routledge: London, NewYork

I. W. Robinson; J. Harris (2000), "Toward a Global Ruling Class?: Globalization and the Transnational Capitalist Class," Science and Society, Cilt: 1, Sayı: 64

T. Öngen (1995), "Sınıf Mücadelesi Rejimi Olarak Esneklik". '95-'96 Petrol-İş Yıllığı, Petrol-İş Yayını, No. 44, İstanbul

T. Öngen (1996), Prometheus'un Sönmeyen Ateşi, Günümüzde İşçi Sınıfı, Alan, İstanbul

A. Shaikh (1985), "Günümüz Dünya İktisadi Bunalımı: Nedenleri ve Anlamı", 11. Tez, 1. Kitap

Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız, Öngen, 1995 ve Öngen, 1996

'Tek-ulus' hegemonya stratejileri, tüm nüfusun desteğini alan, bunu maddi ödünler ya da sembolik ödüllerle kazanmaya çalışan bir sınıfsal uzlaşma stratejisidir. 'İki-ulus' stratejiler ise, toplumun yalnızca stratejik öneme sahip belli bölümlerinin desteğini kazanmaya çalışan, dolayısıyla sınırlı bir hegemonyaya sahip uzlaşma stratejileridir. Bu projede ekonomik ve toplumsal politikaların maliyeti, gözden çıkarılan halk kesimlerine ödetilir. Ekonomik kriz dönemleri, tek ulus stratejilerinin uygulanma şansının düşük olduğu dönemlerdir (Jessop, 1990: 212).